

СТИЛИЗАЦИЯ НА ЕЖЕДНЕВНИЯ ДИСКУРС В ХУДОЖЕСТВЕНИЯ ПОВЕСТВОВАТЕЛЕН ТЕКСТ

Уподобяването, имитацията на ежедневния дискурс в художествения повествователен текст може да се открие в по-бегли и едва доловими форми в пределите на разказваческия дискурс и с по-ясни и категорични очертания, представено от форми-орнаменти в персонажния дискурс, възприеман във всичките му прояви на вътрешен и външен дискурс на литературната фигура в художествения повествователен текст. Но тъй като степента на стилизация на ежедневния дискурс, както и механизмите за оформяне на разговорни орнаменти са различни в трите основни конвенционализирани варианта на художествен повествователен текст – авторизиран, първоличен и персонален, в този доклад ще отделя внимание на стилизацията на ежедневния дискурс в авторизирания повествователен текст и дори предимно на стилизацията на ежедневния дискурс в пределите на персонажния външен дискурс, формално изразен с пряка реч в нейната монологична или диалогична форма, защото степента на стилизация в разказваческия дискурс обичайно, но не безизключително, е силно ограничена и се свежда до второстепенен орнамент, който се оформя на базата на необходимата за този дискурс по-ярка оценъчност, на фрагментарната илюзия за пряк контакт с условен читател и известна асоциация за диалогичност. Опора за това твърдение намирам в характеристиката на стиловия регистър на разказваческия дискурс. Този дискурс основно е оценъчен и експресивен, тъй като разказвачът в авторизирания текст изразява своята авторитарна оценка и с нея се стреми да въздейства пряко върху емоциите на възможния читател. Оценката е категория на съдържанието, формално се изразява с рационално-логически структури, които по логически път експлицират оценката и нейната посока, също с отделни локални езикови структури, които влизат в системна връзка помежду си и също очертават посоката на оценката. Системата от

оценъчни езикови средства включва отделни лексикални единици, употребени с прякото си значение, някои образни езикови средства, основните видове риторични фигури и емоционално-оценъчни синтактични единства. Метонимията във всичките си варианти е характерна изобщо за повествователния текст и в частност за авторизирания, значение има епитетът, квалифициращ и метафоричен, а сравнението е удобно езиково средство за изразяване на оценка. Тъй както въпросът за стилизацията опира не просто до заимстване на елементи от ежедневния дискурс, а до необходимостта да се наподоби моделът на този дискурс, основно следва да отбележа, че със споменатите компоненти на стиловия регистър на разказваческия дискурс се постига илюзия за спонтанност на оценката както и конкретно експресивно въздействие върху читателя, усещане за експресия, породена от нагнетяването на текста с оценъчни езикови средства. Бледи алюзии с ежедневния дискурс се постигат с употребата на метафори и метонимии с общоезиков характер, ярко оценъчни сравнения, пределно опростени, не разширени. За по-директна алюзия с модела на ежедневния дискурс допринасят характерните директни обръщения към предполагаемия читател (постигат алюзия за диалогичност), както и фрагментарно включване на системата въпрос отговор в микротекстове – разсъждения, съотносими с речта на разказвача, пестеливата употреба на риторични въпроси, на експресиви, т.е. при разказваческия дискурс можем да говорим за завоалирана стилизация на ежедневния дискурс. Частен случай представлява стилизацията на ежедневния дискурс в т.нар. сказтекст, който формално се числи към авторизирания повествователен текст. Но тогава в стиловия регистър на разказваческия дискурс настъпват съществени промени, тъй като витиеватият и емоционално приповдигнат тон на разказване се заменя откровенено с тона на ежедневния дискурс – заема значителна част от неговите елементи, но не постига ефекта на устното говорене, а откровенено и пространно го наподобява. Спонтанността и импулсивността на оценките се изразява с разговорно маркирани езикови единици – лексикални и синтактични. Повечето въпросителни изказвания губят въпросителния си характер и предимно оценъчно оповестяват. Риторичните въпроси, експресивните и подбудителните изказвания уплътняват асоциацията с ежедневния дискурс, но в случая се стилизира предимно устно монологично говорене. Въпреки

откровеността на стилизацията, въпреки апликирането на множеството разговорно маркирани орнаменти, алюзията с диалогичността и непреднамерената спонтанност е твърде далечна.

Най-близо до модела на ежедневния дискурс стои външният дискурс на литературната фигура, но той наподобява, а не дублира модела на разговора. Стилистичният регистър на дискурса на литературната фигура включва оценъчни и експресивни единици, заети от устната реч, но никога не достига степента на нейната спонтанност и експресивност. Целта на разговорно маркираните езикови единици е повече стилизацията на устното говорене, както и на спонтанния диалог. Значение имат същинските въпроси от различен тип, които придвижват диалога, някои подбудителни и експресивни изказвания, които подтикват друг персонаж да извърши определено действие или изразяват спонтанно реакция към факт, събитие или действие на лице от художествения свят. Обаче поради медиалните функции на персонажната реч, същностни за дискурса на литературната фигура, са съобщителните изказвания, които оповестяват действия и участват в изграждането на фикционалния свят. Отделен е въпросът, че в стилистичния регистър на дискурса на конкретната литературна фигура влизат и специални индивидуални езикови употреби, както и употреби, свързани с определен социолокт.

В авторизирания повествователен текст външният дискурс на литературната фигура е представен основно с възможностите на пряката реч. Тя е начин на разказване и това е същностен белег на авторизирания повествователен текст в смисъл, че поема функциите на медиума, на разказвача, независимо че е част от дискурса на фикционалното лице, че участва в структурирането на съответната литературна фигура – или разгръща повествователната линия или подхваща допълнителна повествователна нишка. Като част от фикционалния художествен свят може само да наподобява реалния свят, съответно монологичната реплика или диалога, но поради своята преднамереност и дълбока обвързаност с изграждането на текстовия свят не може да заимства белезите и стиловия регистър на ежедневния дискурс в пълна мяра. Но тъй като диалогът, както и пряката монологична реплика по повод на факт от художествената реалност все пак имитират, наподобяват реалния диалог или, по друг начин казано, изобразяват външния

дискурс на персонажа, то в пряката реч стилизацията на разговорната реч е с ясни очертания, представени в отчетливи разговорни орнаменти.

Когато пряката реч е монологична реплика, която изразява пряка реакция по повод на факт или събитие от художествената реалност, степента на стилизация на ежедневния дискурс е най-висока. Тази пряка вербална реакция имитира във висока степен спонтанност, експресивна е, конкретна по съдържание, отличава се с непринуденост и простота, обикновено е насочена към някакъв абстрактен адресат, непременно съдържа въпрос, експресивно изказване, лексикална единица (респ. единици) с оценъчно значение или експресивна окраска, а понякога прекъснато или недовършено изречение, елипса. Пример:

“До софийската гара всичко вървеше благополучно, само при Саранбей, не знам какво се случи, тренът спря и един час не тръгваше. Пасажерите слязоха да узнаят причината. Вратата на интернационалния вагон се отвори и се показва един висок големец, идещ от остров Халдики със съпругата си.

– Що за безобразие е това – извика той. – Аз още сега ще телеграфирам в София. Безобразие! Пет години ще намалим ние за туй на компанията ... И той хвърляше ядосани погледи към машиниста ...” (“Записки на един мой познат” – Г. Стаматов)

Както личи от примера, пряката реч е доста отчуждена от речта на разказвача, относително самостоятелна, което завоалира представата за възпроизвеждане на персонажната реч от страна на разказвача и налага алюзията за директно “включване” на персонажа, което от своя страна, сближава възпроизведената пряка реч с разговорната, с устното говорене. В такива случаи синтактични разговорни структури бележат контурите на разговорния “орнамент”, като те могат да бъдат уплътнени от разговорна лексика, от представата за условен адресат на репликата.

Друг тип монологична реплика, която задължително стилизира ежедневния дискурс, е монологичната реплика, която заимства структурата на естествения нартив и съответно нейния разговорен нюанс. Такъв естествен нартив в повествователния текст обикновено репрезентира сънища, мечти, фантазии, спомени. Това са изповедни реплики с повествователен характер, които интимизират повествованието. Носят привкуса на устния разказ,

визират директен адресат – те са особена форма на директна междуличностна комуникация, първоличен устен разказ, без особена абстрактност, с относително кратки синтактични единици, понякога с повторения, прекъснати и недовършени изречения и задължително с езикови единици, които изпълняват контактоустановяваща функция, с динамично и напрегнато изложение, с ускорено темпо на разказване (срв. виж: да знаеш как, не мога да ти опиша) Пример:

“Бяха навлезли в зашумена с храсти горичка и пред тях се показва стара колиба с пробит покрив и озъбени зидове, обрасли с жълтеникави лишеи и мъх. Една бухлата липа разстилаше тъмната си корона над тая руина.

– Виж тая колиба. Тя е омагьосана. Да знаеш как съм мечтала, когато бях дете да избягам с едно момче, Петърчо го казваха, и да заживеем като съпрузи в тая колиба ... Щяха да ни идват на гости горски джуджета с палячовски шапки, да ни помагат. А ние щяхме да имаме вълшебна лампа и аз щях да я паля всяка вечер. Тогава в колибата щеше да се разлива чиста, много чиста светлина ... не мога да ти опиша колко прекрасна си я представях. Тя беше самото щастие ... Целуни ме, защо не ме целуваш? ...” (Ем. Станев “Търновската царица”)

Разказът на Елеонора е насочен към д-р Старирадев и има за цел да насочи действията и емоционалните му енергии, за което особено ярко свидетелства последното изречение, съставено от два апелатива, подтикващи към едно и също действие. Стилизацията на ежедневния дискурс е постигната с прости, конкретни фрази. Ритъмът на разговорната реч е постигнат с присъединяване, повторения, прекъсване на изреченията. Неусложнени естетични метафори повишават степента на експресивността. В определени случаи стилизацията е по-отчетлива при употребата на интензификатори, междуметия, частици.

Стилизацията на ежедневния дискурс е най-отчетлива в диалога, където ясно се очертават диалогични единства от реплика-стимул и реплика-реакция, аналогично на естествения разговор. Същинските въпроси “придвижат” разговора, разгръщат изобразяваното чрез него художествено действие. Обикновено диалозите са с ускорено темпо, притежават ритъма и мелодиката на разговорната реч. Синтактичните

структури са неусложнени, ясно е детерминиран адресатът на всяка реплика, който в не редки случаи бива стимулиран (чрез апелативи) да извърши някакво действие. На лексикално ниво няма специални разговорно маркирани езикови единици – акцентът е върху семплостта и конкретността на изказа. Така по думите на Лемерт, пряката реч изобразява “самото чувство за живота”¹, неговата непосредственост. Но и в тези случаи диалогът не се припокрива с реалния диалог, остава зависим от режисурата на разказвача (респ. на автора) и изпълнява своите художествени функции. Формално пряката рече прекъсва речта на разказвача, с която е тясно смислово обвързана – може да екстериоризира вътрешни преживявания или да репрезентира външна реч. Изобразява обектна реч, в която персонажът изповядва вълнуващи го мисли, чувства и настроения. В такива случаи изискването за “литературност” налага пряко възпроизведените реплики от диалога да се допълват и мотивират от рефлексивна реч, от вътрешен монолог, полупряка реч, съотносими с дискурса на същото фикционално лице или от описание на преживяванията и усещанията, съпътстващи същата реплика. Така се увеличава смисловата натовареност на конструкцията, която въвежда пряката реч, респ. съответната реплика. Ето пример за такъв диалог:

– “Трябва да ви виждам – чуваше гласът му да отеква в самата ѝ душа – Леко понасям всичко, когато мисля за вас ... Тогава лагерът не ми се вижда толкова страшен и животът ми става поносим ... Тия минути ми връщат вярата в живота ...

Той изговори няколко думи на своя роден език, които тя не разбра, ала почувства тяхната пламенна искреност.

– Не знам нищо за вас, почти не ви познавам – прекъсна го тя.

– Какво искате да знаете? Аз съм само един пленник, който сам не знае какво е.

Тя чу своя глас да пита “Нямате ли жена?” – това я ужаси.

Той се усмихна и показа ръцете си с дълги голи пръсти.

– Трябва да си отида – рече тя и погледна към колибата. – Слугинята ще се безпокои и ще тръгне да ме дири.

– Останете още една минута.

– Не бива. Днес съм много заета – Тя си спомни за роклята, която трябваше да ушие до вечерта. Тая мисъл тутакси я загрижи, нещо пристегна гърдите ѝ и помъгли светлината в очите ѝ. “Нима за роклята? – помисли тя и отговори “Не, не за нея, ... а за друго ... За него. Утре той пак ще дойде” ... и пак усети тоя задъхващ страх да минава като тръпка по тялото ѝ.” (Ем. Станев, “Крадецът на праскови”)

Речта на разказвача и вътрешната реч на Елисавета визират състоянието на Елисавета по време на диалога. Вътрешната реч компенсира липсата на емоционалност в произнесената реч. Външната реч е силно редуцирана – типична женска реч в типичния разговор на опознаването. Докато речта на пленника е максимално открита и ясно и точно представя мислите и чувствата, които го вълнуват, затова не е нужно да бъде компенсирана от съпътстваща реч, от описание-представяне от гледна точка на разказвача. Ежедневният дискурс в неговия вариант опознавателен разговор (диалог) е стилизиран максимално отчетливо и пространно, като същевременно диалогът изпълнява литературната си задача – да придвижи напред художественото действие. Тъкмо по тази причина не говорим за заимстване, за копиране на диалога, а за стилизация, която изпълнява определена естетическа задача.

Стилизацията на ежедневния дискурс е характерна и за първоличния и за персоналния художествен повествователен текст, където се проявява най-отчетливо в пределите на вътрешния монолог и съответно – в пределите на полупряката реч. Това дава основание в заключение да отбележа, че в художествения повествователен текст, както и във всички случаи на медиялна (опосредствана) комуникация, наличието на разговорни елементи (елементи от ежедневния дискурс), независимо от вид и количество, е средство за стилизация², а не копие (дублаж) на ежедневния дискурс.

БЕЛЕЖКИ

¹ Вж. Лемерт – Eb. Lämmert. Bauformen des Erzählens. Stuttgart, 1988, S. 204.

² В случая под стилизация се разбира уподобяване (творческо подражаване) на колективен, текстов или индивидуален стил, на текстов модел, на тип дискурс и пр. на базата на абстрактно представяне на най-съществени стилови черти, признаци, характеристики или на редуцирани варианти на тип изложение или на речев тип с цел постигане артистична алюзия с подражавания обект. (За стилизация вж. и Зайдлер – H. Seidler. Allgemeine Stilistik, Göttingen, 1963, S. 76, 224, 247).